

Boogplein, Winsum

Advies cultuurhistorische waarde, december 2021

STE^{EN}
HUIS
MEI^{JRS}

VOORAF

Dit advies gaat over de cultuurhistorische waarde en betekenis van de locatie Boogplein in Winsum. Het is een braakliggend terrein aan het Winsumerdiep, middenin het oude dorpsgezicht. Voor deze locatie is een bouwplan in voorbereiding. De groep 'Winsum-nu-nog-mooier' heeft ons gevraagd de cultuurhistorische waarde van deze plek te onderzoeken en te beoordelen hoe het voorliggende bouwplan zich tot die cultuurhistorische waarde verhoudt.

In dit rapport richten we ons allereerst op de plek en zijn omgeving: het dubbeldorp Winsum-Obergum en de historische en ruimtelijke opbouw rondom het Winsumerdiep. Vervolgens gaan we nader in op het beschermde dorpsgezicht en de locatie Boogplein daarin. Vanuit deze analyse wordt het mogelijk een onderbouwd advies over de impact van het bouwplan op de cultuurhistorische waarde van het dorpsgezicht te geven. Tot slot leggen we onze bevindingen naast de uitkomsten van het door de gemeente gevolgde planproces.

Dr. Ir. Paul Meurs

SteenhuisMeurs, december 2021

Locatie Boogplein aan het Winsumerdiep te Winsum [maps.google]

WINSUM-OBERGUM

Het karakteristieke gegeven van twee hoge wierden aan weerszijden van het Winsumerdiep was de reden om Winsum in 1974 aan te wijzen als een beschermd dorpsgezicht.¹ Het dorp had een goed bewaard gebleven nederzettingsstructuur en een gaaf bebouwingsbeeld. Op de wierden liggen de oude dorpskernen van Winsum en Obergum. Hun geschiedenis gaat meer dan 1000 jaar terug in de tijd. In de toelichting op de aanwijzing van het beschermd dorpsgezicht wordt die lange geschiedenis kort en bondig beschreven. Het beeld dat uit het stuk ontstaat, is dat van een uniek ensemble, met drie verschillende sferen (Obergum, Winsum en het Winsumerdiep) en een grote ruimtelijke kwaliteit en samenhang.

Ontwikkelingsgeschiedenis

In de lange geschiedenis van het dubbeldorp Obergum-Winsum zijn verschillende bloeifases te zien. Dankzij de gunstige ligging op het kruispunt van een landroute en een waterroute naar zee, ontstond hier een nederzetting aan het water. De gemeenschap leefde van landbouw en veeteelt. Er was nijverheid en handel, getuige het tol-, markt- en muntrecht dat de Duitse Koning Hendrik IV in 1057 verleende. In de vroege Middeleeuwen kwam er een klooster. Het dubbeldorp groeide uit tot een hoofdplaats in het Groninger ommeland. Die status werd versterkt door de eeuwenlange aanwezigheid van de vooraanstaande familie Ripperda, die twee borgen vlak buiten Winsum bezat. Eind zestiende eeuw nam het belang van Winsum af, Groningen trok de handelsmacht naar zich toe. Dit is mede een verklaring voor de gaaf bewaard gebleven middeleeuwse structuur. Met de komst van het spoor (1893) en de provinciale weg (1928) begon een nieuwe fase in de ontwikkeling, als forensendorp.

Stedenbouwkundige structuur

Op enige afstand van het Reitdiep ligt een kwelderrug iets verhoogd in het landschap. Hierover loopt een oude route (een verre voorloper van de N361) met een reeks wierdedorpen. Langs deze verbindingsweg ontstonden Obergum en Winsum, aan weerszijden van het huidige Winsumerdiep.

Fragment kadastrale kaart, 1828. Op de kruising van het Winsumerdiep (blauw) en de oude hoofdroute (oranje) ligt Winsum-Obergum [beeldbank RCE, bewerkt]

Obergum is opgebouwd als een typisch ringdorp, zoals op de Groningse en Friese wierden veel voorkomt. Midden op de wierde staat de kerk, omgeven door een centrale open ruimte met een ring van bebouwing daaromheen. De oostzijde van de ring (Hoofdstraat) is onderdeel van de oude verbindingroute over de kwelderrug.

Ruimtelijk opzet Winsum-Obergum, ca. 1580 [Dorpsgezicht Winsum, Den Haag 1974]

Winsum ontstond rond het jaar 1000. In de NH kerk is nog een restant van het tufstenen kerkje uit die tijd zichtbaar. In de 13^e eeuw werden waarschijnlijk enkele woonheuvels samengevoegd en uitgebreid tot de huidige wierde. Het verklaart waarom de kerk nu aan de rand van de wierde staat en de oude hoofdroute (Hoofdstraat) er dwars overheen loopt. Van de Hoofdstraat takten de Kerkstraat, de Havenstraat en (eeuwen later) de Molenstraat af. Vanouds was er een brug tussen beide kernen, die de hoofdstraten van Winsum en Obergum verbond. De brug werd in 1808 vervangen door een hoge stenen boogbrug. Rondom de Boog ontstond rond 1900 een ensemble van voorname gebouwen: raadhuis, school en herberg.

Bebouwing

De bebouwing in de kern van Obergum bestaat grotendeels uit arbeiderswoningen uit de 18e en 19e eeuw. De huizen zijn klein van schaal, met meestal maar één bouwlaag en daarboven een schild- of zadeldak. De gebruikelijke materialen zijn rode Groninger baksteen, die hier en daar is gepleisterd, en rode of gesmoorde pannen. Het straatbeeld wordt verlevendigd door de afwisseling van dwars- en langskappen, en hier en daar een boerderij of hoger huis. De inrichting van de buitenruimte versterkt de kleinschaligheid. In deze compacte miniwereld vormt de open en groene ruimte rondom de kerk een opvallend contrast.

Aan de Hoofdstraat in Winsum is de bebouwing voorname en groter van schaal dan elders in het dorp. Hier zijn winkelpanden, van twee lagen met een kap, met een sterkere afwisseling in hoogte, materialen en kapvormen. De toelichting op de aanwijzing tot beschermd dorpsgezicht: 'De grootste maat wordt bereikt in de omgeving van de Boog, waar zich de royale openbare school, gebouwd in 1882, het voormalige gemeentehuis, daterend uit 1907

en de oudere gebouwen rond de herberg 'De Gouden Karper' en het voormalige logement Aalders [Alderts] bevinden. Aan de historische waarde van dit gebied wordt echter afbreuk gedaan door een aantal recent gebouwde winkelpanden met bijbehorende opslag- en parkeerterreinen'.² Verder overheerst in Winsum, net als in Obergum, de kleinschaligheid, zoals aan de Molenstraat en de Havenstraat. Die laatste is bijzonder, door het bochtige verloop, de verspringende rooilijn en doorkijkjes op het Winsumerdiep. De kerken van Obergum en Winsum, het raadhuis bij de Boog en de beide molens van Winsum zijn de beeldbepalende elementen van het dorpsgezicht, die boven de huizen uit torenen.

Bebouwing Winsum-Obergum, ca. 1830 [Dorpsgezicht Winsum, Den Haag 1974]

De Boog met raadhuis en hotel, jaren dertig [Groninger Archieven]

Winsumerdiep

Het Winsumerdiep is de lasnaad tussen Obergum en Winsum. De kavels aan Wester- en Oosterstraat in Obergum, en de Havenstraat in Winsum lopen tot het water door. De samenkomst van beide kernen aan de oevers van het Winsumerdorp is een onderscheidende kwaliteit van Winsum/Obergum. Het water scheidt en verbindt Obergum en Winsum, de boogbrug is het hart van een subliem dorpsgezicht. Het dorpsbeeld is opgebouwd uit kleinschalige bebouwing die aan weerszijden vanaf het water tegen de wierde oploopt. Op de voorgrond grenzen de tuinen en schuurtjes van de achtererven aan het water. Ooit werden de huizen afgewisseld met enkele scheepswerven.

Winsumerdiep, rond 1900 [Groninger Archieven]

Het Winsumerdiep met de informele setting van groene achtererven met kleinschalige bebouwing is het beeldmerk van Winsum. De toelichting op de aanwijzing: 'Het meest karakteristiek voor Winsum en Obergum is de situatie rond het Winsumerdiep, waar de beide wierden, verbonden door een stenen boogbrug en het houten "jeneverbrugje", samen met het laaggelegen bochtige water daartussen, een ruimtelijk beeld opleveren dat voor het Groninger kwelderland uitzonderlijk is. De begrenzing van dit beeld vormen de hooggelegen bebouwingen langs Wester- en Oosterstraat (Obergum) en Haven- en Hoofdstraat (Winsum). De scheepvaart- en havenfunctie die het diep eeuwenlang heeft vervuld is nog goed herkenbaar in een zestal korte stegen en straten, met een gedeeltelijk 18e eeuwse bebouwing, die aan de Obergumer zijde afdalen naar het water. Voor het overige wordt het diep omzoomd door hellende achterterreinen en tuinen die elk een eigen beschoeiing en/of aanlegplaats aan het water hebben. De verschillen in hoogten, functies en materialen en de afwisseling van tuinen, boomgroepen en bebouwingen leiden tot een hoge beeldwaarde, waaraan de gemetselde Boog (1808, herbouwd 1940) een belangrijke bijdrage levert'.³

Uitbreidingsplannen 1925 en 1941

De aanleg van de provinciale weg en het Uitbreidingsplan voor Winsum uit 1925 werden op elkaar afgestemd. Door het doorgaande verkeer uit het dorpscentrum te halen en ten westen langs het dorp te leiden, hoefde de drukke Hoofdstraat niet te worden verbreed en kon de ruggengraat van een aanzienlijke dorpsuitbreiding worden. De uitbreiding behelsde de bouw van arbeiderswoningen ten noordoosten van Obergum en verder wijken met villa's en middenstandswoningen. De stedenbouwkundige Pieter Verhagen: 'Het geheel bedoelt te zijn een aanleg waarvan de aantrekkelijkheid lokt tot vestiging, en elke vestiging de aantrekkelijkheid weer verhoogt, zoodat Winsum tot een bloeiend stadje uitgroeit, dat tegenover de lokkingen eener groote stad als Groningen zijn eigen waarden kan stellen.'⁴

Onderdeel van het plan was de vorming van een woonbuurt langs het Winsumerdiep, recht tegenover de kerk van Obergum: de 'Neie buurt'. Met de aanleg van de provinciale weg was dit stukje landschap bij het dorp ingesloten. Langs het Winsumerdiep liep een eeuwenoud jaagpad. Het woonwijkje werd teruggelegd ten opzichte van het Winsumerdiep. De woningen lagen op de tweede lijn. Langs het water kwam een plantsoen met een schelpenpad ter plaatse van het oude jaagpad. Pal achter het logement van Alderts bij de Boog werd rond 1930 een boerderij-achtig pand gebouwd. Met deze stedenbouwkundige opzet behield het Winsumerdiep aan deze zijde een groen karakter langs het water dat werd versterkt door de oude bomen langs het jaagpad. Ook ontstond een vanzelfsprekende scheiding tussen de kleinschalige en informele wereld van het oude dorp en de moderne en meer formele opzet van de nieuwbouw. De grote achtererven van raadhuis, school en het voormalige logement, vormden een open ruimte die een afstand schiep tussen het woonbuurtje en de bebouwing bij de Boog (zie afbeelding hieronder, rechts van de witte cirkel).

Kadastrale kaarten van Winsum en Obergum 1964-1973, op onderlegger uit 1887. Het woonwijkje uit het Uitbreidingsplan van 1925 is omcirkeld [Groninger Archieven, bewerkt]

Uitbreidingsplan Winsum, 1925. Een driehoekig plantsoen leidt, komende uit Groningen, het gezicht op het Winsumerdiep in. [Steenhuis 2007, 273; uitsnede]

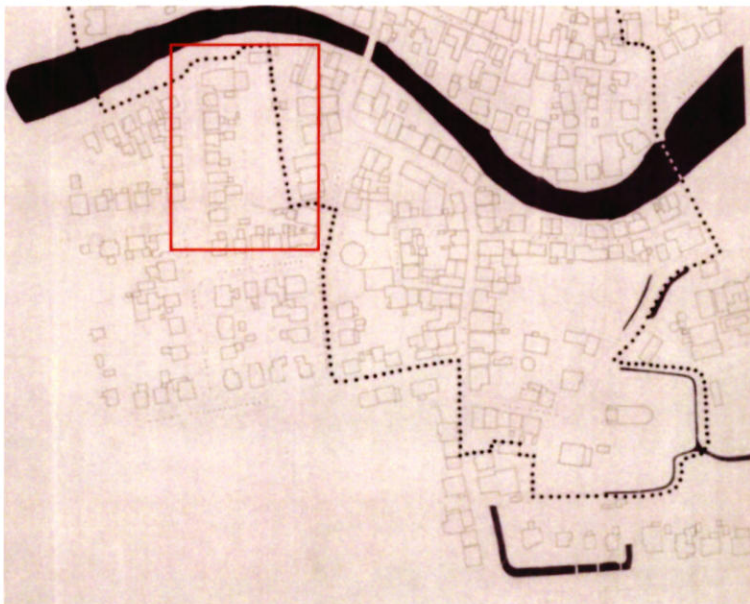
Herziening uitbreidingsplan Winsum, 1941. De bebouwing langs het Winsumerdiep is teruggelegd, zodat er een plantsoen langs het water ontstaat. [Steenhuis 2007, 273; uitsnede]

Aanwijzing Beschermd dorpsgezicht, 1974

Winsum werd in 1974 door de Minister van CRM aangewezen als beschermd dorpsgezicht. Dat instrument was in de Monumentenwet uit 1967 geïntroduceerd en verplichtte gemeenten tot het opstellen van een conserverend bestemmingsplan. Nieuwe ontwikkelingen waren nog steeds mogelijk binnen een beschermd gezicht, zolang ze werden afgestemd op de historische context.

Voor Winsum werd in de toelichting op de aanwijzing van het dorp omschreven wat die context inhield: 'Het karakteristieke gezicht dat de twee wierden en het diep opleveren, en de historisch waardevolle ruimtelijke structuur van de wierden vormen de componenten van een dorpsbeeld van hoge visuele kwaliteit waarin de ontwikkelingsgeschiedenis van de nederzetting goed herkenbaar is. De waarde van dat beeld, waaraan wordt bijgedragen door de bebouwing van de wierden waartoe 20 beschermde monumenten in de zin van de Monumentenwet behoren, rechtvaardigt een aanwijzing van Winsum/Obergum als beschermd dorpsgezicht ex artikel 20 van de Monumentenwet. Binnen de omgrenzing van dit gezicht worden opgenomen de terpring van Obergum, de 19e eeuwse uitleg van dit dorp, de bebouwing van Winsum langs Hoofdstraat, Havenstraat, Molenstraat en Kerkstraat met de directe omgeving, het kerkterrein met omgrachting en het Winsumerdiep met het zuid-oostelijk jaagpad'.⁵

Zoals gebruikelijk voor beschermde gezichten uit de vroege jaren zeventig is de begrenzing vrij strak om de historische bebouwing heen gelegd. De grens loopt over de (toenmalige) perceelgrenzen tussen de Hoofdstraat / Regnerius Praediniusstraat en de Wigbolt Ripperdastraat in. Het vooroorlogse woonbuurtje viel op deze manier buiten het dorpsgezicht. De zuidelijke oever van het Winsumerdiep, met het jaagpad en het groen, is op de kaart in de bijlage van de toelichting op de aanwijzing ook binnen het beschermd dorpsgezicht gelegd.

Beschermd dorpsgezicht, met locatie Boogplein in rode contour.

RUIMTELIJKE ANALYSE WINSUMERDIEP

Het Winsumerdiep stroomt tussen de spoorbrug en de brug in de provinciale weg door het dorpsgezicht van Winsum/Obergum. Hier is het landschap in het dorp te gast en is het meest karakteristieke gedeelte van het beschermde dorpsgezicht te vinden. Het dorpsbeeld van Obergum en Winsum langs het Winsumerdiep heeft een zeer herkenbare opbouw, met kleinschalige bebouwing, achtertuinen en een informeel karakter. Een aantal arbeidershuisjes heeft de status van rijksmonument.⁶ Het beeld bouwt getrapt op, met de wierde mee. Op de achtergrond staan de grote monumenten (kerken, molens).

De kleinschalige structuur wordt op één plek onderbroken, namelijk bij de Boog, de brug die beide kernen verbindt en deel is van de oude route over de kwelderrug. Aan deze route zijn rondom de brug openbare en publieke functies (raadhuis, school, kroeg, logement) te vinden, die groter van schaal zijn (twee lagen met kap) en op de Hoofdstraat georiënteerd.

Het derde element van Winsumerdiep, naast de kleinschalige bebouwing en het ensemble rondom de Boog, is de 'Neie Buurt', de woonbuurt uit het uitbreidingsplan 1925. Kenmerkend voor deze buurt is dat de bebouwing naar achter is gelegd, zodat langs het water een landschappelijk aspect ontstaat met een plantsoen, het eeuwenoude jaagpad en de lindebomen aan het einde van het jaagpad. Hierdoor komt de bebouwing rondom de boogbrug centraal in het beeld te staan (met name vanaf de provinciale weg), in overeenstemming met de historische betekenis als punt van samenkomst van beide kernen.

Het dorpsbeeld langs het Winsumerdiep is op vele manieren te beleven. In beide dorpen zijn er doorkijkjes op het water. Vanaf de boogbrug in de Hoofdstraat en de voetgangersbrug bij de haven is het Winsumer waterfront te overzien. Ook vanaf de provinciale weg en uit de trein is het Winsumerdiep in het voorbijgaan zichtbaar. Het schilderachtige Winsumerdiep is het beeldmerk van Winsum, getuige de vele oude ansichtkaarten en de communicatie over het dorp.

Samengevat bestaat het dorpsbeeld langs het Winsumerdiep uit de volgende bouwstenen:

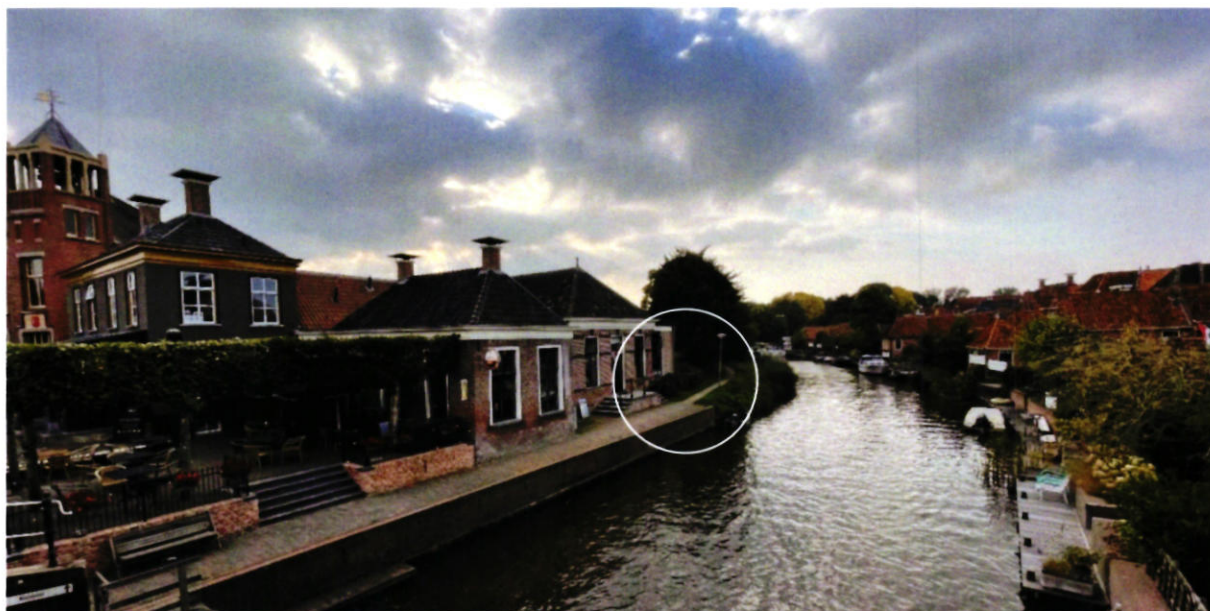
- kleinschalige historische bebouwing uit de 18^e en 19^e eeuw, met de achterzijde op het water gericht (Westerstraat, Oosterstraat en Havenstraat). Dit is het dominante beeld langs het Winsumerdiep en bovendien het iconische beeld van Winsum.
- (openbare en publieke) gebouwen van twee lagen met kap aan weersijden van de Boogbrug, georiënteerd op de Hoofdstraat (haaks op het Winsumerdiep). Dit ensemble markeert de centrale verbinding tussen de historische kernen van Obergum en Winsum.
- de haven, als een 'waterplein' aan de oostelijke begrenzing van Obergum
- het jaagpad aan de zuidzijde van het Winsumerdiep. Het is aannemelijk dat dit pad al vanaf de eerste vestiging in Winsum (9^e of 10^e eeuw) in gebruik is geweest.⁷ Aan het jaagpad staat een rij vitale en monumentale knotlinden van zeker 100 jaar oud.⁸
- het plantsoen met het schelpenpad, met daarachter vooroorlogse woningen.

Oude ansichten, gezicht van de boogbrug naar het westen. Links is het hek aan het einde van het jaagpad te zien. [Groninger Archieven / Winsum-nu-nog-mooier]

Winsumerdiep, gezicht op de kerk en de wierde van Obergum.

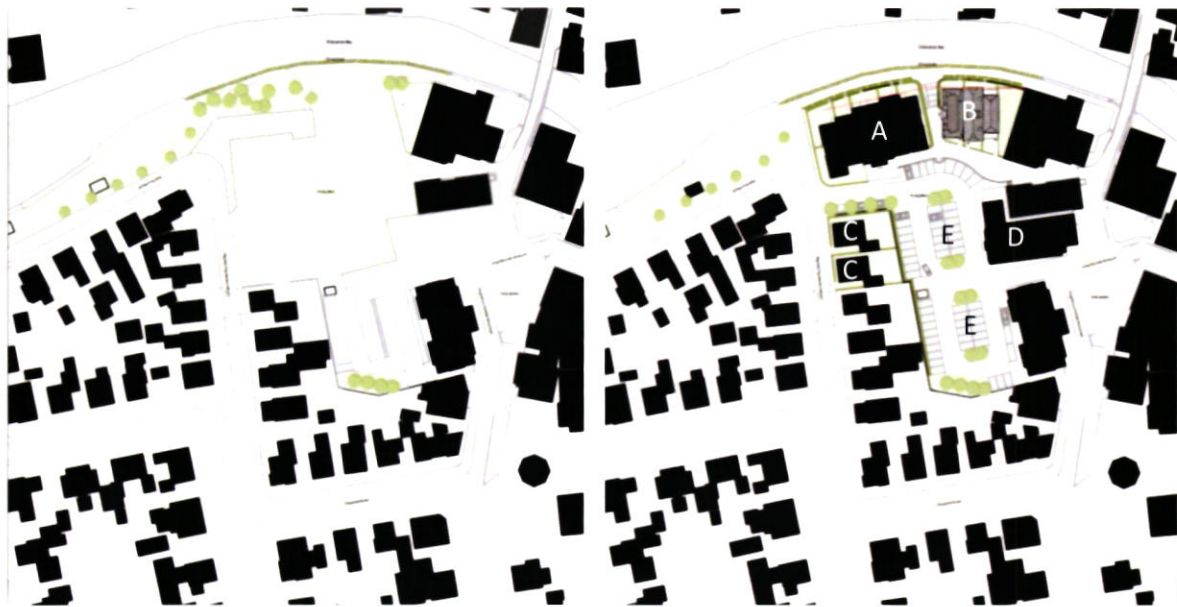
Winsumerdiep. Het jaagpad houdt op bij het ensemble gebouwen van de Boogbrug.

BOOGPLEIN

De locatie Boogplein ontstond door sloop van drie panden in de Wigbolt Ripperdastraat en het pand Hoofdstraat 6, tussen de school en het raadhuis in. Dit gebeurde al in 2003, vanwege een uitbreiding van de plaatselijke bouwmarkt. Nadat dit bedrijf uit het oude centrum verhuisde, kocht de gemeente de grond met de opstallen, die vervolgens werden gesloopt. Deze zogenaamde Sennema-locatie kwam vervolgens braak te liggen. De voorgenomen nieuwe invulling van het terrein raakt het beschermd dorpsgezicht op twee plekken, namelijk a) langs het Winsumerdiep met het jaagpad en de oude bomen, en b) in de doorbraak tussen raadhuis en school in de Hoofdstraat van Winsum (zie hieronder en p. 14). Voorts speelt de aansluiting op het woonbuurtje in de Wigbolt Ripperdastraat.

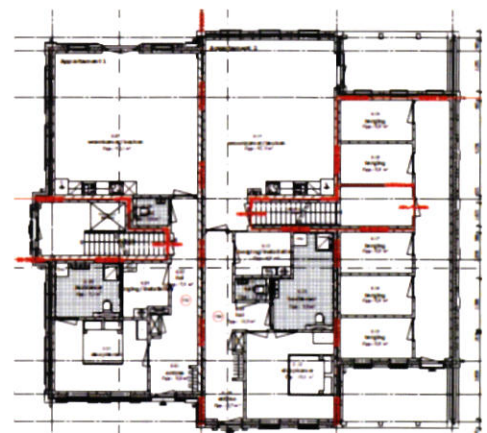
Inpassing bouwplan in het beschermd dorpsgezicht, a) langs het Winsumerdiep, b) in de Hoofdstraat

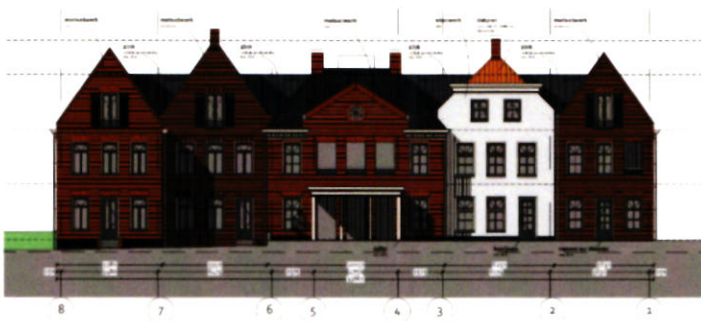
Boogplein, bestaande toestand (links) en het bouwinitiatief (rechts) [KAW Architecten]

Bebouwingsvoorstel

Het bouwplan voorziet in de oprichting van twee appartementengebouwen aan het Winsumerdiep. Het westelijke volume heeft 12 woningen (A), het oostelijk volume 5 woningen (B). Voorts zijn in het plan twee nieuwe vrijstaande woningen (C, ontwerp onbekend) aan de Wigbolt Ripperdastraat opgenomen, alsmede een commerciële ruimte in de Hoofdstraat tegen het raadhuis aan (D, ontwerp onbekend). Ter plaatse van de voormalige achtererven van school en raadhuis is een parkeerterrein (E) geprojecteerd, dat vanuit de Hoofdstraat en de Wigbolt Ripperdastraat wordt ontsloten.

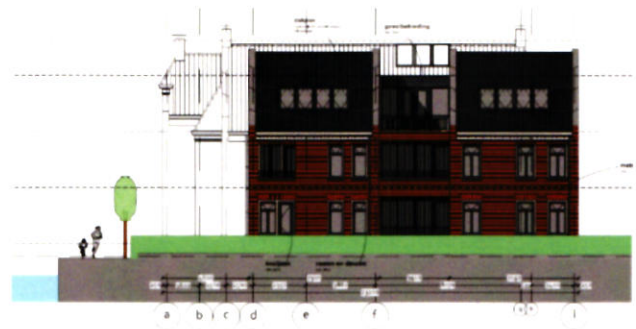

Begane grond appartementencomplexen A en B [links: Tandem, vormgeving bouwadvies; rechts: KAW-architecten, niet op dezelfde schaal]

aanzicht Boogplein

Zuidzijde

aanzicht Wigbolt Ripperdastraat

Westzijde

aanzicht Boogkade

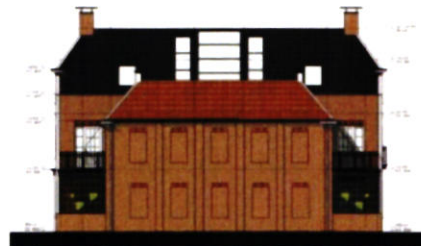
Westzijde, air

Bouwblok A: 12 koopappartementen (vijf per laag). Entree en bergingen aan het Boogplein, woon- en slaapkamers aan de Boogkade [Tandem, vormgeving bouwadvies, 2020]

Voorgevel (Boogplein)

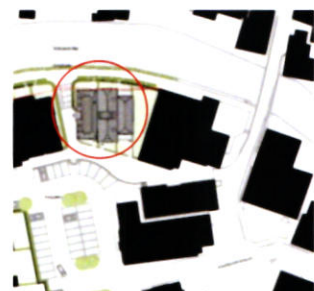
Ziggevel (rechts)

Achtergevel (waterkant)

Ziggevel (links)

Bouwblok B: 5 appartementen. Entree aan Boogplein, woonkamers aan de Boogkade, bergingen in het volume naast de bestaande bebouwing [KAW Architecten, 2020]

TOETSINGSKADER CULTUURHISTORIE

Beschermd dorpsgezicht

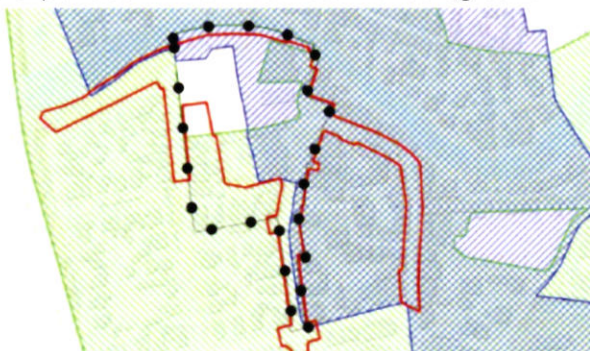
Voor elk rijksbeschermd dorpsgezicht moet de gemeente een beschermend bestemmingplan opstellen, op grond van het Overgangsrecht van de Erfgoedwet (voorheen Monumentenwet, artikel 36). De cultuurhistorische waarde van het dorpsgezicht dient als zwaarwegend belang te worden meegewogen in de ruimtelijke afwegingen. Sinds de decentralisatie van de monumentenzorg is de gemeente verantwoordelijk voor het ruimtelijk beleid ten aanzien van een beschermd dorpsgezicht. De gemeente is niet verplicht om de Rijksdienst Cultureel Erfgoed (RCE) om advies te vragen, het is bij ingrijpende transformaties wel gebruikelijk. Zelfs gemeenten met een grote eigen afdeling erfgoed betrekken de RCE doorgaans om tot een zorgvuldige afweging te komen. De jurisprudentie over de beschermde stadsgezichten spitst zich op twee vragen toe: 1) is er voldoende kennis vergaard over het gebied om alle belangen, waaronder cultuurhistorie, goed af te kunnen wegen? en 2) biedt het bestemmingsplan ook voldoende duidelijkheid en rechtszekerheid voor betrokken bewoners en eigenaren?⁹

Cultuurhistorie in ruimtelijke plannen

Een tweede wettelijke taak van de gemeente m.b.t. tot cultuurhistorie komt voort uit het Besluit Ruimtelijke Ordening (Bro), dat op 1 januari 2012 in werking trad. In een bestemmingsplan is de gemeente verplicht om te beschrijven hoe met de in het gebied aanwezige cultuurhistorische waarden (of de in de grond aanwezige waarden) rekening is gehouden (Bro, artikel 3.1.6, vijfde lid, onderdeel a). Dit impliceert dat een gemeente een analyse moet maken van de aanwezige cultuurhistorie in het gebied en aangeeft hoe met die waarden wordt omgegaan. Tijdens de bestemmingsplanprocedure kunnen burgers en belanghebbenden hun visie geven op de aanwezige cultuurhistorische waarden.

Situatie Boogplein

Het Boogplein valt deels binnen het beschermde gezicht (zie kaartje hieronder). Vanwege het Bro 2012 dient echter op de hele locatie met de aanwezige cultuurhistorische waarden rekening te worden gehouden. Uit de onderbouwing van het beschermde dorpsgezicht blijkt dat het Winsumerdiep als geheel cultuurhistorisch van grote waarde is, ook in het landschappelijk aspect en de boomgroepen. Ontwikkelingen dienen de landschappelijke en stedenbouwkundige structuur te respecteren en in architectuur de lokale karakteristiek als vertrekpunt te nemen. Ook de archeologische verwachtingswaarde is hoog.

Locatie Boogplein (omstippeld),
Groen = dubbelbestemming archeologie,
Paars = beschermd dorpsgezicht
[Sweco 2021-B, 5]

TOETSING BOUWPLAN

Stedenbouwkundige structuur en zichtlijnen

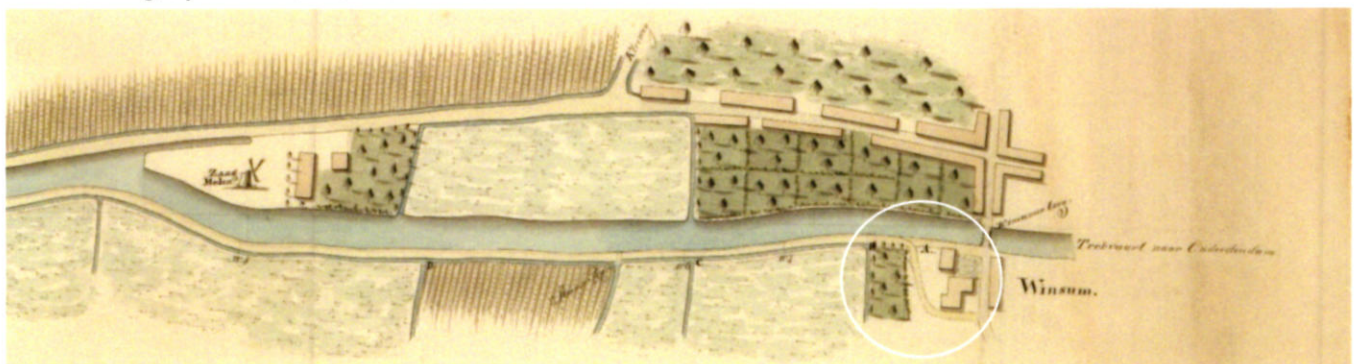
De verandering van de rooilijn langs het Winsumerdiep verstoort de historische dorpsstructuur. De groene oever met het jaagpad en de lindenbomen maakt plaats voor een wezensvreemd element in dit dorpsgezicht: een kade ('Boogkade'). Bovendien belemmert de naar voren verschoven bebouwing het zicht op de boogbrug en het historische ensemble aan weerszijden van de brug (gezien vanuit de stegen in Obergum, vanaf de provinciale weg en vanuit het plantsoen langs het Winsumerdiep). Het hoofdmoment van het gezicht langs het Winsumerdiep (de verbindingsbrug tussen beide wierden, met daaraan de belangrijke openbare en publieke gebouwen) wordt door de nieuwbouw weggedrukt.

Rooilijn en jaagpad

Door het naar voren brengen van de rooilijn langs het Winsumerdiep (ten opzichte van de vooroorlogse dorpsuitbreiding) gaat het jaagpad verloren zoals dat sinds mensenheugenis langs het Winsumerdiep loopt.

Monumentaal groen

Het verdwijnen van de monumentale en vitale knotlindes langs het jaagpad is een aantasting van het beschermde dorpsgezicht, ongeacht of ze verplaatst worden of niet. Het monumentale groen is een centraal element in het zicht over het Winsumerdiep (zie foto's op de omslag en p. 23). De bomen zijn cultuurhistorisch van waarde als element van dit gezicht en als markering van het einde van het jaagpad (voor de brug), mogelijk dienden ze voor beschutting bij het laden en lossen van vracht.

'Situatiekaart van het trekpad tusschen Winsum en de Looptil', Hoofdingenieur bij den Waterstaat en de provincie Groningen, 1825 [Groninger Archieven]

Bouwvolume en korrelgrootte

Het bebouwingsbeeld (de morfologische structuur) langs het Winsumerdiep wordt bepaald door kleinschaligheid en een getrapt oplopend dorpsbeeld, tegen de wierden op. Alleen de bebouwing aan de Hoofdstraat heeft een (iets) grotere schaal. De voorgestelde nieuwbouw is in hoogte en perceelbreedte veel te groot van schaal voor de positie in het dorpsbeeld waar het zich in zou moeten voegen. De hiërarchie van het dorpsbeeld wordt verstoord en

omgedraaid. In het dorpsbeeld overheerst straks de naar voren geplaatste, grootschalige nieuwbouw het historische beeld van kleinschalige bebouwing langs het water. Het informele karakter van het Winsumerdiep wordt verstoord door de in deze context forse bebouwingswand met appartementen, in een sfeer die door achtertuinen en een plantsoen voor de vooroorlogse woningen langs wordt gekenmerkt.

Typologie

De opbouw van beide volumes als appartementencomplex met een hoofdingang en interne ontsluiting wordt als het ware 'verhuld' door in het gevelbeeld een pandsgewijze opbouw te suggereren. Deze suggestie wordt ontkracht door de te grote maat van het complex. Voor het dorpsgezicht is de zichtlijn op de boogbrug zeer belangrijk. In dit dorpsgezicht laat het nieuwbouwproject zich het meest zien door de zijgevel van het grote appartementencomplex (Wigbolt Ripperdastraat), waarin de pandsgewijze opzet is losgelaten en een typische appartementengevel met buitenruimtes wordt voorgesteld.

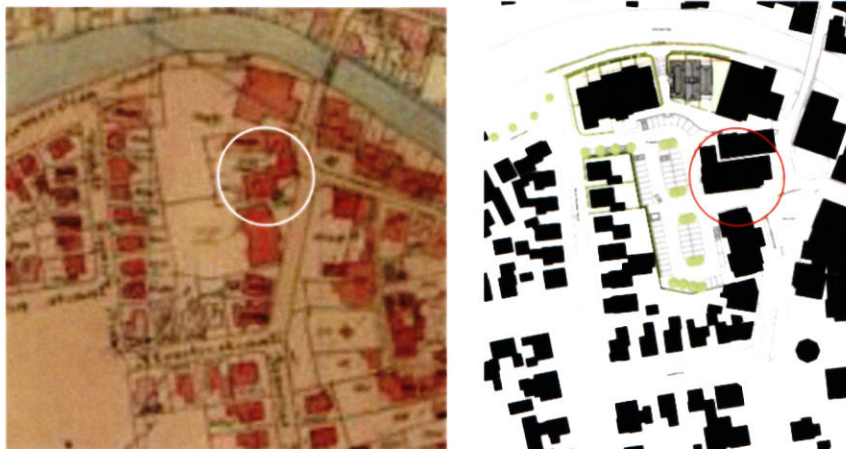

Bepalend gevelbeeld voor het dorpsgezicht: zijgevel van Bouwblok A [Tandem, vormgeving bouwadvies, 2020]

Aan de waterkant wordt de pandsgewijze opzet verder ontkracht door de doorlopende dakopbouw (waar de individuele geveltjes als versiering voor staan, prominent in beeld vanaf bijvoorbeeld de Boogbrug) en in het andere blok door het ontbreken van deuren in de afzonderlijke 'panden' naar de kade. De monumentale voorkanten aan het Boogplein (de parkeercoffer in het bouwblok) passen niet in de historische dorpsstructuur, omdat op deze plek nooit een plein is geweest en monumentale voorgevels niet passen in de logica van het achtererf van het gemeentehuis en het schoolplein achter de school. Er worden voorkanten gemaakt, op een plek waar achterkanten thuishoren. Ook aan de waterkant wordt niet helemaal duidelijk of de complexen voor- of achterkanten hebben. In het panden zitten geen entrees, maar woonkamers en slaapkamers. In deze achterkantensituatie ontbreken echter de tuinen, het is in het dorp ongebruikelijk om de achterkanten (met het uiterlijk van monumentale voorgevels) direct op de openbare ruimte te laten aansluiten.

Hoofdstraat

Het pand Hoofdstraat 6, gelegen tussen het oude raadhuis en de school, werd in 2003 gesloopt. Daarmee ontstond een gat in de stedenbouwkundige structuur, dat door het bouwplan niet gerepareerd wordt. De doorbraak blijft bestaan, als ontsluiting van een parkeerplein, en een commerciële ruimte tegen het oude raadhuis aan (ontwerp onbekend).

Hoofdstraat 6, gesloopt 2003, nu voorgesteld als entreestraat tot het parkeerterrein.

Bij de aanwijzing van het beschermd dorpsgezicht in 1974 was al sprake van vermindering van het dorpsgezicht op de Winsumer wierde door sloop en detonerende nieuwbouw. De doorbraak naast het raadhuis heeft de samenhang verder verstoord. Hoofdstraat 6 stond schuin naar voren en begeleidde de scherpe draai van de Hoofdstraat naar het oosten (parallel aan het Winsumerdiep, zie p. 14 rechtsonder). Zonder dit pand loopt de Hoofdstraat vanaf de brug gezien visueel rechtdoor, de Regnerus Preadiniusstraat in. De kenmerkende bajonetstructuur van de Hoofdstraat in Winsum, met een gesloten en samenhangend dorpsbeeld, is niet meer goed te ervaren. De verminkte structuur wordt met het bouwplan niet hersteld, maar verslechtert door zicht op een parkeerplaats toe te voegen. De ruimte gaat letterlijk alle kanten op, terwijl vanouds de doorlopende wand van de Hoofdstraat als het ware 'sturend' werkte, richting het hoofdmoment: het zicht op het Winsumerdiep vanaf de Boogbrug.

Doorbraak in de wand van de Hoofdstraat, gezien vanuit de Hoofdstraat

Doorbraak in de wand van de Hoofdstraat, gezien vanaf het 'Boogplein', met links het raadhuys (gele wand) en rechts de school. De doorbraak zorgt voor discontinuïteit van de Hoofdstraat en ruimtelijke fragmentatie in de kern van Winsum.

Architectuur

Op basis van de geveltekeningen (zonder informatie over materiaalkeuze, detaillering en kleurgebruik) lijkt de historiserende vormgeving eerder gepast in een uitbreidingswijk dan in dit beschermd dorpsgezicht. Het dorpsbeeld van Winsum-Obergum kent een sobere en samenhangende opbouw, met een bescheiden palet van materialen, bouwelementen en vormen. Het bouwplan sluit niet aan op de kenmerkende maten, bouwvormen, materiaalkeuzes en kleuren van het dorpsgezicht.

PROCEDURE GEMEENTE

Ten behoeve van de herinrichting van de openbare ruimte rondom de geplande nieuwbouw aan het Boogplein heeft gemeente Het Hogeland een archeologisch en cultuurhistorisch onderzoek laten uitvoeren door ingenieursbureau Sweco Nederland BV. Het onderzoek is opgesteld 'in het kader van de aanvraag voor de vergunningen voor het kappen en verplanten van bomen en de aanleg van groeiplaatsen voor nieuwe bomen'. De beide rapporten zijn dus niet een onderbouwing voor het bouwplan / bestemmingsplan.

Het cultuurhistorisch onderzoek bevat een opsomming van monumenten, beeldbepalende panden, monumentale en andere waardevolle bomen. De conclusie: 'Het plangebied heeft in meerdere opzichten cultuurhistorische waarde. Het plangebied ontleent haar cultuurhistorische waarde aan de beeldbepalende rijksmonumenten en karakteristieke panden die in en langs het plangebied staan, zoals de 17e-eeuwse herberg De Gouden Karper en molen De Ster. Ze geven inzicht in de welvaart en historische ontwikkeling van Winsum. Tegelijkertijd zijn ook de bomen in het plangebied beeldbepalend voor het dorp Winsum en dragen zij bij aan de cultuurhistorische waarde en ruimtelijke kwaliteit. Met name de lindebomen nr. 10, 11 en 32 zijn daarbij van bijzondere waarde, omdat zij behoren tot een

cultuurhistorisch element met een ouderdom van vrijwel 100 jaar oud, en ook vanwege hun monumentale karakter behoudenswaardig zijn. De overige beplanting langs het Winsumerdiep heeft een minder hoge ouderdom en ook een minder monumentaal karakter. Sweco Nederland B.V. adviseert op basis van deze gegevens om de mogelijkheid te onderzoeken of de monumentale lindebomen behouden kunnen blijven. Het verdient de voorkeur de bomenrij als structuur langs het Jaagpad te behouden. In de huidige plannen krijgen ze een andere standplaats langs het Jaagpad aangezien er nieuwbouw is gepland langs het Winsumerdiep. In de uitgevoerde bomeneffectenanalyse is aangegeven dat de lindenbomen een goede toekomstverwachting hebben. Vanwege deze toekomstverwachting en nieuwe ruime standplaatsen met een goede ondergrondse ruimte is er voldoende garantie dat de bomen verplant kunnen worden'.¹⁰

Commentaar

Anders dan de titel doet vermoeden, is het cultuurhistorisch onderzoek van Sweco weinig meer dan een opsomming van beschermde objecten en bomen. De voor het bestemmingplan verplichte analyse van de bestaande cultuurhistorie en vervolgens de onderbouwing hoe met deze waarden is omgegaan ontbreekt. Daarbij gaat het om een nadere analyse van het gebied op zichzelf en in relatie tot de grotere context. Dit is een gemis, omdat de bouwlocatie tegen het hart van het beschermd dorpsgezicht aanligt en ieder ontwerp daar per definitie een grote impact op heeft. De conclusie om de monumentale lindebomen als structuur te behouden is bevreemdend, wanneer dit anders dan als behoud in situ zou worden uitgelegd: de bomen horen op deze plek, bij de boogbrug, als markering van het einde van het (hier nog authentieke) jaagpad en als centraal groen volume in het dorpsbeeld van Winsum.

De cruciale, niet beantwoorde vraag is wat de locatie betekent voor het beschermde dorpsgezicht van Winsum en hoe de plek zich verhoudt tot het 'karakteristieke gezicht dat de twee wierden en het diep opleveren'.¹¹ Zonder dat de cultuurhistorische waarde van de plek in al zijn facetten (landschappelijk, stedenbouwkundig, morfologisch, bouwkundig en cultuurhistorisch) scherp in beeld is gebracht en wordt geduid, is het onmogelijk aan te geven hoe deze waarde is afgewogen.

Los van de onderbouwing en afweging die de gemeente maakt, is duidelijk dat deze niet is gefundeerd op een cultuurhistorische analyse. Daarnaast is het opmerkelijk dat de gemeente noch aan de RCE noch aan Libau (adviesorganisatie voor ruimtelijke kwaliteit en cultureel erfgoed in de provincie Groningen) inhoudelijke advies heeft gevraagd over deze ontwikkeling. Navraag bij het hoofd Regio Noordoost van de Rijksdienst Cultureel Erfgoed leert dat het bouwinitiatief Boogplein daar bekend is en wordt gezien als een evidente casus voor advisering. De RCE heeft meermaals contact gezocht met de gemeente, maar kan haar niet ongevraagd adviseren.

CONCLUSIES

Het karakteristiek gezicht van twee wierden en het diep maakt Winsum-Obergum tot een waardevol en voor Nederland uniek dorpsgezicht. Het initiatief bouwplan Boogplein raakt dit door het rijk beschermde dorpsgezicht in het hart.

De groene oever met monumentale bomen en een oud jaagpad worden vernietigd. De doorbraak in de structuur van de Hoofdstraat wordt niet hersteld. Zichtlijnen langs het Winsumerdiep worden belemmerd. Het subtiele, kleinschalige dorpsbeeld, de informele sfeer en het groene karakter van het Winsumerdiep worden door de twee geplande appartementencomplexen overschaduwd en verstoord. De hiërarchie in de opbouw van het dorpsbeeld gaat verloren.

De geplande bouw van appartementencomplexen aan het Winsumerdiep, recht tegenover de wierde van Obergum, is landschappelijk, stedenbouwkundig, morfologisch en architectonisch een grove aantasting van het dorpsbeeld. Het initiatief heeft een grote, negatieve impact op het beschermde dorpsgezicht langs het Winsumerdiep en bestendigt een grove doorbraak in de structuur van de Hoofdstraat uit het begin van deze eeuw in plaats van deze te repareren.

De cultuurhistorische waarde van de plek is, hoewel wettelijk verplicht, niet onderzocht en niet meegewogen in de ruimtelijke afweging. In het kader van een zorgvuldige afweging van het belang cultuurhistorie en een transparant planproces had het voor de hand gelegen om de RCE (en Libau) om advies te vragen, maar dat is niet gebeurd.

Het bouwplan vervangt het monumentale groen (midden) door twee appartementencomplexen.

EPILOOG

De gang van zaken rond het Boogplein in Winsum lijkt exemplarisch voor de omgang met beschermd erfgoed in tal van kleinere en middelgrote gemeenten in Nederland. Door decentralisatie van de monumentenzorg zijn de gemeenten primair verantwoordelijk voor de goede zorg van ons erfgoed. Tegelijk zijn door het samenvoegen van gemeenten grote organisaties ontstaan, waarin expertise en mankracht op het gebied van erfgoed doorgaans zijn afgebouwd. Weinig mensen moeten met beperkte middelen voor zeer grote gebieden het erfgoedbeleid opstellen en uitvoeren. Tegelijk krijgen zij er steeds meer taken bij: monumenten, erfgoed en ruimte, integrale ruimtelijke ontwikkeling, herbestemming, etc. Veel gemeenten zijn niet bij machte om de wettelijke taken op het gebied van erfgoed adequaat uit te voeren.

Een tweede probleem heeft te maken met de afweging van het erfgoedbelang. De casus in Winsum wekt de indruk van een rolverwarring door de gemeente. Het is haar taak om in een beschermd dorpsgezicht het erfgoed zwaar mee te laten wegen in keuzes. Tegelijk spelen er andere, vaak private belangen die voorgaan. Aan het Boogplein lijkt de 'private' rol van de gemeente als grondeigenaar een zuivere uitvoering van de 'publieke' rol als hoeder van het erfgoed in de weg te zitten. Daarmee komen het vestigingsklimaat, de aantrekkelijkheid van Winsum als bestemming en de erfgoedwaarden in het gedrang.

LITERATUUR

- Rijksdienst voor de Monumentenzorg [RDMZ], *Dorpsgezicht Winsum, toelichting de aanwijzing van Winsum/Obergum tot beschermd dorpsgezicht*, Den Haag 1974
- Marinke Steenhuis, *Stedenbouw in het landschap, Pieter Verhagen (1882-1950)*, Rotterdam 2007, 198.
- Sweco Nederland BV [2021-A], *Cultuurhistorisch onderzoek Boogplein*, Winsum, 9 juli 2021.
- Sweco Nederland BV [2021-B], *Archeologisch onderzoek Boogplein*, Winsum, 9 juli 2021.

Afbeeldingen: SteenhuisMeurs, tenzij anders vermeld.

¹ RDMZ 1974, 3.

² RDMZ 1974, 10.

³ RDMZ 1974, 10.

⁴ Steenhuis 2007, 198.

⁵ RDMZ 1974, 11.

⁶ Westerstraat 9 (rijksmonumenten39045), achterhuis Westerstraat 9 (39046), voormalige huissynagoge Westerstraat 21 (39047) en Westerstraat 25 (39048).

⁷ Mededeling van Jan van den Broek aan 'Winsum nu nog mooier', Groninger Archieven.

⁸ De lindebomen zijn opgenomen in het Landelijk Register van Monumentale Bomen van de bomenstichting, onder nummer 1695752.

⁹ <https://www.cultureelerfgoed.nl/onderwerpen/beschermde-stads-en-dorpsgezichten/documenten/publicaties/2017/01/01/jurisprudentie-op-het-gebied-van-erfgoed-en-ruimte>

¹⁰ Sweco 2021-A, 6.

¹¹ RDMZ 1974, 11.